

Alvydas UMBRASAS
Lietuvių kalbos institutas

**BENDRAŠAKNIAI DVIŽODŽIŲ TEISĖS
TERMINŲ SINONIMAI IR VARIANTAI
1918–1940 M. LIETUVOS KODEKSUOSE**

Straipsnyje analizuojami 1918–1940 m. Lietuvoje galiojusių kodeksų teisės terminai. Visi analizuojami kodeksai¹ yra versti iš rusų kalbos (originalių nebuvo), jie papildyti verstiniais ir originaliais lietuviškais priedais. Ankstesniuose autoriaus *Terminologijoje* (nr. 9 ir 10) skelbtuose straipsniuose buvo lyginama tuometinių baudžiamojo ir civilinio kodeksų vertimų teisės terminija. Šį kartą šaltinių aprėpiama daugiau, tik kalbama ne apie konkrečių vertimų terminų santykį, o apie jų terminus kaip visumą. Ištyrus paaiškėjo, kad 1918–1940 m. kodeksuose dvižodžiai teisės terminai gausiausiai turėjo sinonimų ir variantų. Maždaug trečdalis visų rastų dvižodžių terminų įeina į sinonimų ir variantų eilutes. Ypač daug būta sinoniminių terminų su tos pačios šaknies žodžiais, todėl nuspręsta parodyti vyraujančius jų raiškos tipus.

Lietuvių terminologijoje terminų sinonimų ir variantų riba nėra aiškiai nubrėžta. Tyrimuose orientuojamasi daugiau į praktinius skirtingo terminų įvardijimo dalykus ir prireikus remiamasi bendrąja kalbotyros teorija. Iki šiol daugiausia dėmesio susilaukė lietuviškų ir tarptautinių terminų sinonimija (Klimavičius 1975), kartais bandoma žiūrėti į struktūrą, tačiau pagrindinis ir aktualiausias atžvilgis vis tiek lieka savų ir skolintinių sinoniminių terminų atitikimas (Keinys 1974).

Visai ligšiolinei mūsų terminologijai didžiausią įtaką darė rusų terminologija, o ten sinonimai analizuojant dažniausiai siejami su variantais ir kartais vieni su kitais tapatinami (Moschitz-Hagspiel 1994: 146).

¹ Kodeksų sąrašą žr. straipsnio pabaigoje.

Kalbant apie sinoniminiuosius tą pačią šaknį turinčius terminus, reikia atkreipti dėmesį į nuomonę, kad sinonimais gali būti tik skirtingų šaknų žodžiai. Jeigu šaknis (ir kalbos dalis) ta pati, tai yra arba skirtingos reikšmės žodžiai, arba variantai (Молодец 1983: 15). Atsižvelgdami į šaknį, variantų ir sinonimų ribą yra bandę brėžti O. Achmanova, M. Nikitinas, N. Semeniukas, V. Vinogradovas. Buvo ir prieštaraujančių, manančių kitaip, pavyzdžiui, A. Jevgenjeva, F. Filinas, E. Ivannikova, V. Grečka (plačiau žr. Vaskelienė 2000: 12–13).

Lietuvių kalbotyroje į šaknį atsižvelgti nelinkstama, nors terminologijoje (ypač analizuojant sudėtinius terminus) tai būtų gana paranku. Vadovaudamiesi bendrąja lietuvių kalbotyros teorija, daugelį bendrašaknių terminų turime laikyti sinonimais (iš tiesų jie užima tarpinę padėtį tarp neabejotinų sinonimų, t. y. su skirtingomis šaknimis, ir variantų), nes variantai suprantami labai siaurai – tai „to paties kalbos vieneto skirtybė. Variantai paprastai turi tapačią funkciją ir skiriasi tik išraiška, dėl to neretai sakoma, kad tai yra skirtingos to paties atskiro kalbos vieneto realizacijos“ (Gaivenis, Keinys 1990: 225). Teoriškai lyg ir aišku, tačiau praktiškai ne visada lengva pasakyti, kada tam tikras kalbos vienetas yra tik kito vieneto atmaina, o kada – kitas vienetas. Kalbininkai pripažįsta, kad variantų ir sinonimų takoskyra kartais būna slidi (Pikčilingis 1988: 47). Jei turėsime omenyje, kad tiek termino sinonimas, tiek variantas žymi tą pačią sąvoką (kitaip nei bendrojoje kalbotyros teorijoje, kur sinonimai dažnai turi reikšmės skirtybių), galime manyti, jog jų funkcija iš esmės ta pati. Reikšmės atžvilgiu variantai taip pat yra sinonimai (pateikiami sinonimų žodynuose, žr. Lyberis 2002: IX). Taigi norint terminologijoje atskirti variantus ir sinonimus belieka atsižvelgti į raiškos skirtybes (nors leksinės reikšmės nepaisyti irgi negalima). Terminų variantais tada reikėtų laikyti tokius terminus, kuriuos sudaro tie patys žodžiai, turintys tik neesminių skirtybių, kaip antai: rašybos, fonetikos, morfonologijos, morfologijos, kaitybos, aplietuvavimo ir pan. (žodžių darybos skirtumai paprastai rodo ne variantus, o sinonimus).

Darbe nesiekama griežtai atriboti variantų ir sinonimų, todėl tiek variantų pateikiama pramaišiui su sinonimais (juoba kad terminai kartais turi ir sinonimų, ir variantų). Apskritai variantai yra sinonimijos plačiąja prasme dalis, todėl terminologijoje nėra didelės

būtinybės brėžti tarp jų griežtą ribą, nes kalbama apie tos pačios sąvokos įvardijimą. Darbe pateikta klasifikacija nėra smulki, kai kurie tipai apibendrinami pagal būdingiausius bruožus. Kai kurie sinonimai ir variantai vartoti įvairiu metu (pvz., *apeliacijos instancija* BS₃₄ 68 T, BPI₃₃ 180/12 – *apeliacinė instancija* CTI₃₈ 202, BPI₂₄ 291 P, BPI₃₃ 33 P; skaičiai prie santrumpų rodo metus), todėl jie pateikiami² ne chronologiškai, o pagal įvardytą tipą (šiuo atveju daiktavardžio kilmininkas – būdvardis su priesaga *-inis*, *-ė*). Kai chronologija matyti, pateikiant terminus į tai atsižvelgiama.

Sinoniminė šalutinių dėmenų raiška

Dauguma 1918–1940 m. kodeksuose ta pačia reikšme vartotų terminų sinonimų skiriasi šalutiniais dėmenimis. Tipiškiausias raiškos tipas – sinoniminis **daiktavardžio kilmininko ir būdvardžio su priesaga *-inis*, *-ė*** (ar šios priesagos variantu, pvz., *-tinis*, *-ė*) vartojimas tam pačiam reikalui, pvz.: *administracijos organas* CTI₃₈ 1222/18, BPI₃₃ 1, BPI₃₀ 1226 – *administracinis organas* CTI₃₈ 1 S, BS₃₄ 37 S, BPI₃₃ 852/20; *alimentų pensija* CPI_{31V} 1554 – *alimentinė pensija* CTI₃₈ 1554; *apeliacijos instancija* BS₃₄ 68 T, BPI₃₃ 180/12 – *apeliacinė instancija* CTI₃₈ 202, BPI₂₄ 291 P, BPI₃₃ 33 P; *asmens samda* CPI_{31C} 138, CTI₃₈ 138 – *asmeninė samda* CI₃₃ 1737 S; *atsargos kapitalas* CI₃₃ 2200/2 – *atsarginis kapitalas* CI₃₃ 2200 P; *biržinė kaina* CI₃₃ 2200 P – *biržos kaina* CI₃₃ 1674/1, CTI₃₈ 615, BPI₃₃ 779 S; *diplomatijos agentas* BS₁₉ 478 – *diplomatinis agentas* CTI₃₈ 225, BS₃₄ 5 R, BPI₃₃ 230; *ipotekos kreditorius* CPI_{31V} 1563 – *ipotekinis kreditorius* CTI₃₈ 1563; *karo vyresnybė* CI₃₃ 56 – *karinė vyresnybė* CI₃₃ 56, BPI₃₃ 272; *kasacijos skundas* CPI_{31V} 813, CTI₃₈ 29 T, BS₃₄ 74 T, BPI₂₄ 199, BPI₃₃ 175 – *kasacinis skundas* CPI_{31V} 1460/21, CTI₃₈ 191, BPI₃₃ 894; *likvidacijos komisija* CI₃₃ 2200 P – *likvidacinė komisija* CTI₃₈ 4 T; *pasižymėtinis ženklas* BS₁₉ 28 – *pasižymėjimo ženklas* BS₃₄

² Jei terminas rastas keliuose šaltiniuose, santrumpos rašomas tokia eile: civilinis ir civilinio proceso kodeksas (CI, CPI, CTI), baudžiamasis ir baudžiamojo proceso kodeksas (BS, BPI).

28; pinigų bauda BS₃₄ 2 V – piniginė bauda CI₃₃ 684 S, CTI₃₈ 91, BS₃₄ 2 V, BPI₃₃ 52/1; savitarpiniai įžeidimai BPI₃₃ 219 S – savitarpio įžeidimai BS₃₄ 477 S; savivaldybės įstaiga CI₃₃ 698, BS₁₉ 30/8 – savivaldybinė įstaiga CTI₃₈ 1219; tarnybinis įsakymas BPI₃₃ 279 P – tarnybos įsakymas BS₃₄ 44; testamentu liudytojas CI₃₃ 1048 – testamentinis liudytojas CI₃₃ 1054 S; valstybės kalba BPI₃₃ 579 V – valstybinė kalba BPI₃₃ 579 V; valstybės tarnyba BS₁₉ 30/2, BPI₃₃ 238/1, CTI₃₈ 893 – valstybinė tarnyba BS₃₄ 532 S; visuomenės įstaiga CI₃₃ 2012, BS₁₉ 30/8 – visuomeninė įstaiga CI₃₃ 173. Čia minėtini ir darybiškai skirtingi sinonimai: išmarų palikimas CTI₃₈ 1749 – išmirtinis palikimas CI₃₃ 1246 T; kaimyninė teisė CI₃₃ 442 T, CPI_{31C} 34, CTI₃₈ 29 T – kaimynystės teisė CPI_{31V} 29, CTI₃₈ 34. Vieni iš čia pateiktų terminų dabar³ apskritai nevartojami, kiti vartojami su kilmininku (pvz.: atsargos kapitalas, biržos kaina, pasižymėjimo ženklas, savivaldybės įstaiga), tretį – su būdvardžiu (pvz.: apeliacinė instancija, diplomatinis agentas, kasacinis skundas, piniginė bauda). Kartais ir dabar neišvengiama skirtingų formų, pavyzdžiui, greta vyraujančio hipotekos kreditorius be reikalo kartais pasitaiko ir hipotekinis kreditorius; greta vyraujančios likvidacinės komisijos – likvidacijos komisija (pastaroji gal net tinkamesnė). Terminai, besiskiriantys tik daiktavardžio kilmininku ar būdvardžiu su priesaga -inis, -ė, skirtingas terminines reikšmes gauna retai, pavyzdžiui, valstybės įmonę ir valstybinę įmonę galima būtų aiškinti skirtingai, t. y. pirmoji būtų suprantama kaip savivaldybės įmonės priešprieša, o antroji – kaip privačios įmonės priešprieša (KKP 1998: 313), tačiau iš tiesų vartojama sinonimiškai, tik pamažu pereinama prie valstybės įmonės (tokį pasirinkimą galėjo nulemti greitinimas su savivaldybės įmone). Apskritai su žodžiais valstybinis ir valstybės terminų nevienodumų buvo ir yra – turime Valstybės tarnybos įstatymą, tačiau Konstitucijoje minima valstybinė tarnyba. Įdomu, kad 1922 ir 1928 m. konstitucijose yra vartotas terminas valstybės kalba, o 1938 m. (ir dabar) – valstybinė kalba (LVTA 1996: 7, 14, 21).

³ Dabartinė vartoseną tikrinta Seimo teisės aktų bazėje.

Esama palyginti nemažai atvejų, kai bendrašakniai sinonimai susidaro dėl **daiktavardžio kilmininko** ir **neveikiamojo dalyvio** (įvardžiuotinio ar paprastojo) įvairavimo, pvz.: *apsaugojamos priemonės* BS₁₉ 245 – *apsaugojimo priemonės* CPI_{31C} 82/4; *įkeitimo tvirtybė* CI₃₃ 1647 – *įkeičiamoji tvirtybė* CI₃₃ 707; *įrodomoji galia* CI₃₃ 120 S, CTI₃₈ 469 – *įrodymo galia* CTI₃₈ 467; *kaltinimo aktas* BPI₃₃ 520 T – *kaltinamasis aktas* BPI₃₃ 519; *mokėjimo raštelis* CI₃₃ 2054, BS₃₄ 552 S – *mokamasis raštelis* CI₃₃ 2054 S, BS₃₄ 552 S; *nusikalstamasis įvykis* BPI₂₄ 328 – *nusikaltimo įvykis* BPI₃₃ 315; *paveldėjimo teisė* CI₃₃ 132 S – *paveldimoji teisė* CI₃₃ 1123 S; *perkamasis aktas* CI₃₃ 579 – *pirkimo aktas* CI₃₃ 692 T, CTI₃₈ 1439; *tardymo veiksmai* BPI₃₃ 144 – *tardomieji veiksmai* BPI₃₃ 1038; *vykdymo byla* CTI₃₈ 1187 T – *vykdomoji byla* CTI₃₈ 1154 T. Kaip matyti, tokiais atvejais dažniausiai vartojamas veiksmazodžio abstrakto kilmininkas, nors pasitaiko ir kitaip, pvz.: *ieškinio pasenėjimas* CTI₃₈ 69 T – *ieškomasis pasenėjimas* CTI₃₈ 266 S; *skolos raštas* CI₂₈ 1259, BS₃₄ 68 S – *skolinamasis raštas* CI₃₃ 2052 PT; *laiduojamasis raštas* CI₃₃ 1562 S, CPI_{31V} 649 – *laido raštas* CTI₃₈ 645 – *laidavimo raštas* CTI₃₈ 649. Dabartinė vartoseną rodo, kad labiau prigijo kilmininkai (pvz.: *laidavimo raštas*, *nusikaltimo įvykis*, *paveldėjimo teisė*, *pirkimo aktas*, *tardymo veiksmai*), tačiau yra ir pagal reikšmę tinkamesnių dalyvių (pvz.: *įrodomoji galia*, *kaltinamasis aktas*, *vykdomoji byla*).

Gana dažnai tiriamojoje medžiagoje šalutiniai dvizodžio termino dėmenys sinonimiškai išreiškiami **būdvardžiais** (daugiausia su priešaga -inis, -ė) arba įvairiais **dalyviais**, pvz.: *atsiskaitytinė knygelė* CPI_{31V} 471 – *atskaitomoji knygelė* CTI₃₈ 161/1; *ipotekuota skola* CPI_{31V} 1575, CTI₃₈ 816 T – *ipotekinė skola* CTI₃₈ 1575; *melaginga paraiška* BS₁₉ 160 – *meluojama paraiška* BS₁₉ 158; *pareiškiamoji tvarka* CI₃₃ 1531 – *pareikštinė tvarka* CTI₃₈ 1374; *paveldėtinis turtas* CI₃₃ 1011 – *paveldėtas turtas* CI₃₃ 188; *perduotinis įrašas* CI₃₃ 2058 S – *perduodamasis įrašas* CI₃₃ 2059; *pildytinis raginimas* CTI₃₈ 943 – *pildomasis raginimas* CTI₃₈ 1096; *rašytinis pasiaiškinimas* CPI_{31V}, CTI₃₈ 145 – *rašytas pasiaiškinimas* CPI_{31C} 145, CTI₃₈ 313; *terminuotas išmokėjimas* CI₃₃ 1086 S – *termininis išmokėjimas* CTI₃₈ 593 S; *tvirtinamieji*

mokesniai CI₂₈ 1683 – *tvirtybiniai mokesčiai* CI₃₃ 1683 – *tvirtiniai mokesčiai* CPI_{31V} 1162, CTI₃₈ 1573 S. Iš mūsų dienas pasiekusią čia pateiktą terminų dažnesni tie, kurių šalutiniu dėmeniu eina būdvardžiai (pvz.: *atsakinga priežiūra, pareikštinė tvarka, rašytinis pasiaiškinimas*), tačiau vartojama ir dalyvių (pvz.: *atsiskaitomoji knygelė, paveldėtas turtas*).

Minėtini terminų raiškos nevienodumai dėl **skirtingų** šalutiniiais dėmenimis einančių **būdvardžių**:

1) būdvardis su priesaga *-inis, -ė* – būdvardis su priesaga *-iškas, -a*, pvz.: *asmeniškai atsakomybė* BPI₃₃ 20 – *asmeninė atsakomybė* CTI₃₈ 1097 T; *fizinis smurtas* BS₃₄ 589 R – *fiziškas smurtas* BS₃₄ 507 R; *konkliudentiniai veiksmai* BS₃₄ 51 R – *konkliudentiški veiksmai* BS₃₄ 591 R; *mikroskopiškas tyrimas* BPI₂₄ 625 – *mikroskopinis tyrimas* BPI₃₃ 691. Nors darybiškai skiriasi, čia minėtina ir *teroriškas aktas* BPI₃₃ 226 P – *teroristinis aktas* BS₃₄ 2 P. Beje, teisės terminų, kurių šalutinis dėmuo yra būdvardžio su priesaga *-inis, -ė* formos, kodeksuose vos ne 20 kartų daugiau nei terminų su *-iškas, -a*. Kai kuriose kitose ano meto mokslo terminijos srityse šis santykis buvo kitoks. Pavyzdžiui, St. Keinio duomenimis, Maironio vartotų dvizodžių literatūros mokslo terminų yra daugiau su *-iškas, -a* formos šalutiniiais dėmenimis (Keinys 2002: 42–43). Šių dviejų priesagų sinonimiškumas žinomas jau iš XVI–XVII a. raštų (Ambrazas 2003: 20), tačiau dabar reikšmės dažniausiai atskiriamos.

2) būdvardis su priesaga *-inis, -ė* – būdvardis su priesaga *-inis, -ė* (*-tinis, -ė*), pvz.: *kaltybinis tardymas* BS₁₉ 157 – *kaltintinis tardymas* BS₃₄ 38 T; *rašytinis pasižadėjimas* CI₃₃ 220 – *raštinis pasižadėjimas* CI₃₃ 2052 S, BS₃₄ 611 S; *žymėtinis popieris* BS₁₉ 433 – *žyminis popierius* BS₃₁ 433. Šio tipo terminų būdvardžiai padaryti su ta pačia priesaga, tačiau gerokai skiriasi jų pamatiniai žodžiai.

Yra ir keletas sinoniminių terminų, kurių **skirtingi būdvardžiai** ryškesnių tipų nesudaro, tai pavieniai atvejai, pvz.: *nepiniginis vekselis* BPI₃₃ 29 S – *bepinigis vekselis* BS₃₄ 591 T – priesagos *-inis, -ė* vedinys su priešdėliu *ne-*, o daiktavardžio vedinys su priešdėliu *be-*. Dabartinis terminas – tik *nepiniginis vekselis* (plg. dar TT 1992: 26). Darybiškai kitokia, bet šiam atvejui artima ir terminų pora *bepinigiška paskola* CI₂₈ 2014 – *nepiniginė paskola* CI₃₃ 2014. Vėles-

niame CI vertime pasitaisyta vykusiai, tačiau *vienašalis pasižadėjimas* CPI_{31V} 161/24 be reikalo pakeistas *vienašališku pasižadėjimu* CTI₃₈ 161/24.

Nors negausiai, esama ir šiek tiek sinonimų su šalutiniais dėmenimis einančiais **skirtingais** (dažniausiai skirtingos rūšies ir laiko) **dalyviais**, pvz.: *baustinas pasikėsinimas* BPI₃₃ 852/1 – *baudžiamasis pasikėsinimas* BS₃₄ 4 P; *tvirkinami veiksmai* BPI₂₄ 103 – *tvirkinantys veiksmai* BPI₃₃ 89; *vykdomasis aktas* CPI_{31V} 161/10, CPI_{31C} 161/10, CTI₃₈ 161/11 T – *vykdytinasis aktas* CTI₃₈ 161/10. Dalyvio rūšis gali būti ir ta pati, tačiau skiriasi tos pačios šaknies veiksmažodžiai, pvz.: *kalimieji namai* BS₁₉ 24 – *kalinamieji namai* BS₃₄ 174 T (plg. *kalėti* – *kalinti*). Iš čia pateiktų terminų dabar vartojama bene tik *tvirkinamieji veiksmai* (įvardžiuotinė forma).

Rasta ir šiek tiek sinonimų, kurie skiriasi **šalutinio dėmens vieta** (prieš arba po pagrindinio dėmens). Dalis jų aiškiai transformuojami vienas į kitą:

1) būdvardis su priesaga *-inis, -ė* – daiktavardžio įnagininkas, pvz.: *raštiniai parodymai* BPI₃₃ 88 S – *parodymas raštu* BPI₃₃ 88 S; *žodinis įžeidimas* BS₃₄ 475 S – *įžeidimas žodžiu* BS₃₄ 530 S. Prie šių terminų dar gali prisidėti daiktavardžio kilmininkas (*žodinė sutartis* CI₃₃ 1702 S – *sutartis žodžiu* CI₃₃ 1531 S – *žodžio sutartis* CI₃₃ 1700 T) arba dalyvis (*veiksminis įžeidimas* BS₃₄ 475 S – *įžeidimas veiksmu* BS₃₄ 475 S – *veikiamas įžeidimas* BS₃₄ 475 S);

2) daiktavardžio kilmininkas – veiksmažodžio bendratis, pvz.: *valdymo teisė* CI₃₃ 387 T, CPI_{31C} 73, CTI₃₈ 32/1 – *teisė valdyti* CPI_{31V}, CTI₃₈ 73, BS₁₉ 255. Nors su skirtingais priešdėliais, tą patį reiškia ir šios terminų poros: *pašalinimo reikalavimas* BPI₂₄ 289 – *reikalavimas pasišalinti* BPI₂₄ 288, *nušalinimo reikalavimas* BPI₃₀ 275 – *reikalavimas nusišalinti* BPI₃₀ 273. Prie tokių porų dar gali prisidėti ir dalyvis, pvz.: *vykdymo raginimas* CPI_{31C} 161/10 – *raginimas vykdyti* CTI₃₈ 161/10 – *vykdytinis raginimas* CPI_{31V} 161/10, CTI₃₈ 942;

3) daiktavardžio naudininkas – daiktavardžio kilmininkas, pvz.: *namai suimtiesiems* BS₃₄ 21 S, BPI₃₃ 395 – *suimtųjų namai* CTI₃₈ 528, BPI₃₃ 950;

4) daiktavardžio vietininkas – daiktavardžio kilmininkas, pvz.: *ap-*

žiūrėjimas vietoje CPI_{31V} 82/2 – *vietos apžiūrėjimas* CPI_{31Č} 119, CTI₃₈ 119, BPI₃₃ 48 V.

Dalis čia minėtų terminų dabar vartojami su šalutiniu dėmeniu prieš pagrindinį (pvz.: *valdymo teisė, vietos apžiūra*), dalis – po pagrindinio (pvz.: *įžaidimas žodžiu, įžaidimas raštu*), kai kurie visai nevartojami.

Atskirą grupę sudaro terminai, kurių šalutiniais dėmenimis eina **daiktavardžiai – darybiniai sinonimai**. Apskritai darybinių sinonimų terminas kalbotyroje nėra nusistovėjęs, jų supratimas įvairiuose darbuose kiek skiriasi (žr. Vaskelienė 2000: 5–10). J. Vaskelienė siūlo darybinius sinonimus suvokti taip: tai artimos reikšmės tos pačios darybos kategorijos dariniai, turintys tą pačią šaknį (2000: 75). Darybos kategorijos kriterijus daugeliu atvejų yra patogus. Dažniausiai tiriamojoje medžiagoje sinonimiškai vartojami terminai su tos pačios šaknies, tačiau skirtingos darybos veiksmazodžių abstraktais, pvz.: *apžiūros protokolas* CPI_{31V} 511 – *apžiūrėjimo protokolas* CTI₃₈ 511, BPI₃₃ 687; *kilimo vieta* BPI₃₃ 396 V – *kilmės vieta* CTI₃₈ 62; *netesybų pinigai* CPI_{31V} 161/5 – *netesėjimo pinigai* CPI_{31Č} 161 5, CTI₃₈ 161/5; *nuomos terminas* CPI_{31V} 161/1, CI₃₃ 542 S – *nuomojimo terminas* CI₃₃ 1691; *samdymo sutartis* CI₂₈ 1700, CPI_{31V} 125, CTI₃₈ 155/1 – *samdos sutartis* CI₃₃ 106 T, CPI_{31Č} 125, CPI_{31V} 157, CTI₃₈ 125; *sprogimo pavojus* BS₁₉ 224, BS₃₁ 224 – *sprogsimo pavojus* BS₃₄ 224. Iš čia pateiktų dabar dažnesni terminai ne su priesaga -imas, pavyzdžiui, *apžiūros protokolas, samdos sutartis*, nors greta vyraujančių *kilmės vieta, nuomos terminas* tebeprasitaiko *kilimo vieta, nuomojimo terminas*.

Darybiniai sinonimai gali būti ir, pavyzdžiui, vardažodžių abstraktai (*nedoros veiksmas* BS₁₉ 280 – *nedorovės veiksmas* BS₃₁ 280, BS₃₄ 280; *nekaltybės įrodymai* BPI₂₄ 841, BPI₃₀ 935 – *nekalitumo įrodymai* BPI₃₃ 935; *veiksnumo suvaržymas* CPI_{31V} 1681, CTI₃₈ 1460/13 T – *veikslumo suvaržymas* CTI₃₈ 1681); veikėjų pavadinimai (*liudininko parodymas* CPI_{31Č} 102 – *liudytojo parodymas* CI₃₃ 78 S, CPI_{31V} 102, CTI₃₈ 101, BS₃₁ 158, BS₃₄ 158); veiksmo rezultato pavadinimai (*ieško kaina* CPI_{31Č} 15/1 – *ieškinio kaina* CPI_{31V} 15/1, CTI₃₈ 15/1). Galbūt darybiniais sinonimais laikytini ir terminų šalutiniais dėmenimis einantys sudurtiniai daiktavardžiai, be-

siskiriantys sandų vieta: *savitarpio atsiskaitymai* CPI_{31V} 36/3 – *tarpusavio atsiskaitymai* CPI_{31C} 36/3. Čia galima išvelgti ir variantus, aiškūs sinonimai tik su vediniais iš jų: *savitarpinis susitarimas* CI₃₃ 1528 S – *tarpusavio susitarimas* CTI₃₈ 1638.

Yra atvejų, kai tos pačios reikšmės junginiuose pavartojami ir **skirtingų darybos kategorijų** vediniai, pvz.: *pirmumo teisė* CPI_{31V} 814/5 – *pirmavimo teisė* CI₃₃ 1301 T – *pirmenybės teisė* CTI₃₈ 814/5. Čia šalia dviejų vardažodžių abstraktų (darybinių sinonimų) atitinkamai pavartotas ir tos pačios šaknies veiksmazodžio abstraktas. Atskirai paėmus jie nebūtų laikomi darybiniais sinonimais, tačiau visi junginiai vartoti sinonimiškai. Panašios yra ir šios poros: *dovanojimo aktas* CI₃₃ 570 S – *dovanos aktas* CTI₃₈ 258 T, BS₃₄ 419 T; *užstatymo raštas* CI₃₃ 1670 – *užstato raštas* CTI₃₈ 106 T. Tiesa, pastarojo atvejo atsiradimo priežastis gali būti ir tai, kad rusų kalboje *заклад* reiškia ir veiksmą, ir jo rezultatą, o lietuvių kalboje šiam žodžiui atitikmenys yra du. Taigi galima kalbėti apie terminų sinonimiją, kai dėmenimis eina **visiškai skirtingi** (šiai nesinoniminiai) **bendrašakiniai žodžiai**, plg. dar: *pagarbos titulas* BS₁₉ 28, BS₃₁ 28 – *garbės titulas* BS₃₄ 28; *labdarių įstaiga* BS₁₉ 578 – *labdarybės įstaiga* CI₃₃ 698; *metrikacijos knyga* CI₃₃ 78 T, CTI₃₈ 1647, BPI₃₃ 1013 T – *metrikų knyga* CI₃₃ 78, CTI₃₈ 1341, BS₃₄ 667 T; *šalutinė aplinkybė* CI₃₃ 1539 S – *pašalinė aplinkybė* CI₃₃ 1536, BS₃₄ 108 T.

Galiausiai minėtini terminai, kurių skirtumas – **priešdėlių** nesutapimas (įskaitant jų buvimą arba nebuvimą), pvz.: *apsigynimo teisė* BPI₃₃ 1186 S – *gynimosi teisė* BS₃₄ 45 T; *išrodomasis raštas* BS₁₉ 159 – *įrodomasis raštas* CTI₃₈ 261 T, BS₃₁ 159; *užinteresuotasis*⁴ *asmuo* CI₃₃ 693 PT – *suinteresuotasis asmuo* CPI_{31V} 241, CTI₃₈ 1164 – *suinteresuotas asmuo* CI₃₃ 919 S, CTI₃₈ 1215 S. Nėra aišku, ar tokius atvejus reikia laikyti sinonimais ar variantais. Kadangi skirtumai darybiniai, matyt, reikia kalbėti apie sinonimus. Terminuose sinonimiškai vartota ir (ap)draudimas, pvz.: *draudimo draugija* BS₁₉ 325 – *apdraudimo draugija* CI₃₃ 2199 S; *draudi-*

⁴ J. Jablonskis jau 1914 m. užinteresuoti taisė į suinteresuoti (1935: 129).

mo premija CI₃₃ 1509 S – apdraudimo premija BS₃₄ 589 T. Kadangi čia neturimas omenyje įvykio veikslas, priešdėlis *ap-* nereikalingas. Pirmasis iš šių terminų taisytas KPP 1976, KPP 1985.

Variantinė šalutinių dėmenų raiška

Būdingu 1918–1940 m. teisės terminijos bruožu galima laikyti **įvardžiuotinių** ir **paprastųjų** formų varijavimą, pvz.: *atskiras nutarimas* CTI₃₈ 712 – *atskirasis nutarimas* CTI₃₈ 705; *baudžiama atsakomybė* BPI₂₄ 666 – *baudžiamoji atsakomybė* BS₃₄ 51 R, BPI₃₃ 16; *bendra policija* BPI₃₃ 249/3 – *bendroji policija* BPI₃₃ 279 P; *einama sąskaita* CI₃₃ 694 PT – *einamoji sąskaita* BS₁₉ 321; *kardoma priemonė* BPI₃₃ 257/1 – *kardomoji priemonė* BS₃₄ 54 P, BPI₃₃ 77/2, BPI₂₄ 277; *kvalifikuotas nužudymas* BS₃₄ 455 R – *kvalifikuotasis nužudymas* BS₃₄ 455 T; *nusikalstamas kėsینimas* BS₃₄ 122 S – *nusikalstamasis kėsینimas* BS₃₄ 122 S; *paprastasis kalėjimas* BS₁₉ 2, BPI₃₃ 250 – *paprastas kalėjimas* BS₃₄ 2 V; *pilna bendrovė* CPI_{31V} 67/1, CTI₃₈ 67/1, BS₃₄ 578 T – *pilnoji bendrovė* CI₃₃ 2128, CPI_{31V}, CTI₃₈ 26; *privalomas įsakymas* BS₃₄ 197 T, BPI₃₃ 1214 T – *privalomasis įsakymas* BS₃₄ 125; *rengiamasis tardymas* BS₁₉ 305, BPI₃₃ 212 – *rengiamas tardymas* BPI₃₃ 483; *sunkusis sužalojimas* BPI₃₃ 349 P – *sunkus sužalojimas* BS₃₄ 45 T; *užparduotas turtas* CI₃₃ 1679 S – *užparduotasis turtas* CI₃₃ 1679 S; *viešas skelbimas* CTI₃₈ 58/1 – *viešasis skelbimas* CPI_{31C} 58/1, CTI₃₈ 294; *vykdomasis raštas* CI₃₃ 402 S, CTI₃₈ 633, BS₃₄ 440 R, BPI₃₃ 189 – *vykdomas raštas* CTI₃₈ 126 S. Šiaip kalboje įvardžiuotinių ir paprastųjų formų reikšmės skiriasi, tačiau minėtais terminais buvo įvardijamos tos pačios sąvokos, o skirtumas – tik gramatinė forma, todėl tokius variantus galima laikyti pseudovariantais.

Grupelę variantų sudaro terminai su **skirtingai aplietuvintais būdvardžiais**. Jie dviejų tipų:

1) būdvardis su priesaga *-(al, ar)inis, -ė* – neišvestinis būdvardis, pvz.: *formalinis kontraktas* CI₂₈ 1699 – *formalus kontraktas* CI₃₃ 1699; *materialinė teisė* CI₃₃ 1084 T, CTI₃₈ 1 T – *materialė teisė* CTI₃₈ 1273 T; *oficialinė kalba* BPI₃₃ 185 V – *oficialė kalba* BPI₃₃ 238/1 P; *privatus skundas* BPI₃₃ 152 P – *privatinis skun-*

das CTI₃₈ 169, BPI₃₃ 89; *solidarūs atsakovai* CI₃₃ 1548 T – *solidariniai atsakovai* CI₃₃ 1548 S, CTI₃₈ 1197 T;

2) būdvardis su priesaga *-(al, yv)inis, -ė* – būdvardis su priesaga *-inis, -ė*, pvz.: *administratyvinė tvarka* BPI₃₃ 1125/4 – *administracinė tvarka* CTI₃₈ 1222/16 (plg. sinonimą *administracijos tvarka* BPI₃₃ 1126); *prejudicialinis klausimas* BPI₃₃ 492 P – *prejudicinis klausimas* BS₃₄ 68 R; *procesualinė teisė* CI₃₃ 1084 T, BPI₃₃ 73 P – *procesinė teisė* CTI₃₈ 1 T; *teritorialinis principas* BPI₃₃ 200 P – *teritorinis principas* BS₃₄ 5 R.

Pirmo tipo terminai variantais laikomi sąlygiškai, nes sinchroniškai vieno iš jų būdvardį galima laikyti dariniu, o kito būdvardį – to darinio pamatiniu žodžiu (taip manant terminai laikytini sinonimais, kaip, pavyzdžiui, lietuviški terminai *bendrinis turtas* CI₃₃ 543 T – *bendrasis turtas* CI₃₃ 543 S). Žiūrint diachroniškai minėti nelietuviški būdvardžiai galėjo atsirasti vienu metu, galimas daiktas, kad net priesagą *-inis, -ė* turintys būdvardžiai atsirado anksčiau nei šios priesagos neturintys.

Iš abiejų tipų matyti, kad aplietuvinant svetimos kilmės būdvardžius linkstama šalinti svetimų būdvardžių priesagas *-al-, -yv-* arba palikti *-al-, -ar-* priesagas, bet nepridėti *-inis, -ė*.

Su aplietuvinimu susiję ir kodeksuose reti dvižodžių terminų **fonetiniai** (kartu ir **rašybos**) variantai, pvz.: *ipotekos*⁵ *aktas* BS₁₉ 445 – *hipotekos aktas* BS₃₄ 445, *akcyzo mokestis* CPI_{31V} 1156/2 – *akcizo mokestis* CTI₃₈ 1163 S – *akcyzės mokestis* CTI₃₈ 1156/2 (plg. dar *akčyžės rinkliava* BS₁₉ 346).

Tiriamuose šaltiniuose vartota **morfologinių** variantų, pavyzdžiui, skirtingų dalyvių formų: *neišsigalįs skolininkas* BS₃₄ 578 S – *neišsigalintis skolininkas* CTI₃₈ 23, BPI₃₃ 177; *prisiekusis rūpintojas* CI₃₃ 2308 S – *prisiekęs rūpintojas* CTI₃₈ 1400 P – *prisiekusysis rūpintojas* CTI₃₈ 1400 P. Morfologijai galima priskirti ir tokius variantus: *dalomasis turtas* CI₃₃ 393 – *dalinamas turtas*

⁵ 1992 m. Valstybinė lietuvių kalbos komisija normine nutarė laikyti formą *hipoteka* (LKKN 1998: 16), nors prieš Antrąjį pasaulinį karą vyravo *ipoteka*.

CTI₃₈ 1585 T; *globiamas asmuo* CPI_{31V} 1484 – *globojamas asmuo* CTI₃₈ 1484; *nedalinamas turtas* CTI₃₈ 1585 T – *nedalomas turtas* CI₃₃ 393, CTI₃₈ 1188; *pasidalijimo aktas* CI₃₃ 1337 T – *pasidalinimo aktas* CTI₃₈ 80 T; *skolinamoji kasa* CI₃₃ 1663, BS₁₉ 318 – *skolijamoji kasa* BS₃₄ 318; *skolinimo sąlygos* BS₁₉ 608 – *skolijimo sąlygos* BS₃₄ 608.

Morfonologiniais variantais galima laikyti šių terminų porą: *savališki veiksmai* CI₃₃ 687 T – *sauvališki veiksmai* BS₃₄ 507 S, CTI₃₈ 29 T.

Minėtinas **vienaskaitos** ir **daugiskaitos** formų vartojimas tuose pačiuose terminuose, pvz.: *autoriaus teisės* BS₁₉ 620 – *autorių teisės* BPI₃₃ 297 S; *lakšto mokestis* CTI₃₈ 200/3 – *lakštų mokestis* CTI₃₈ 200/3; *teikimo sutartis* CTI₃₈ 1300 S – *teikimų sutartis* CTI₃₈ 409 S; *teisės perėmėjas* CI₃₃ 695/4 – *teisių perėmėjas* CI₃₃ 1650 S, CTI₃₈ 457; *teisės subjektas* CI₃₃ 543 S – *teisių subjektas* CI₃₃ 698 S. Šiaip skaičiumi besiskiriantys terminai gali reikšti skirtingus dalykus, tačiau šiais atvejais, regis, įvardytos tos pačios sąvokos. Tai irgi pseudovariantai.

Greta skaičiumi besiskiriančių variantų vartojami ir sinonimai (daiktavardžio kilmininkas – būdvardis), pvz.: *servitutinė teisė* CI₃₃ 420 T – *servitutų teisė* CI₃₃ 432 – *servituto teisė* CTI₃₈ 1496; *vertybės popieriai* BPI₃₃ 779 S – *vertybių popieriai* CI₃₃ 2200 P – *vertybiniai popieriai* CI₂₈ 1674/1, CI₃₃ 2200 P, CTI₃₈ 1460/30, BS₁₉ 324.

Variantais laikytini ir terminai su **sangražos dalelyte** arba be jos, pvz.: *naudojimo teisė* CI₃₃ 514, CPI_{31V} 32/1, CTI₃₈ 32/1 – *naudojimosi teisė* CI₃₃ 387 T, CPI_{31C} 32/1, CTI₃₈ 212.

Sinoniminė ir variantinė pagrindinių dėmenų raiška

Pagrindiniais dėmenimis besiskiriančių bendrašaknių sinoniminių terminų rasta nedaug, todėl jie smulkiai neskaidomi. Dažniausi 1918–1940 m. kodeksuose tokie sinonimai, kurių pagrindiniu dėmeniu eina tos pačios šaknies skirtingos darybos žodžiai, pvz.: *aukštutinis gimnietis* CI₃₃ 132, BS₁₉ 455, BPI₂₄ 5, BPI₃₀ 5 – *aukštutinis gimnaitis* BPI₃₃ 5 P; *bylos priklausymas* BPI₃₃ 1042 – *bylos*

priklausomumas BPI₃₃ 200 P – *bylos priklausomybė* CTI₃₈ 40, BS₃₄ 442 S, BPI₃₃ 37; *civilinės pasėkos* BS₃₁ 425 – *civilinės pasėkmės* BS₃₄ 425; *civilinis ieškas* CPI_{31C} 5 – *civilinis ieškinys* CPI_{31V} 5, CTI₃₈ 5, BS₃₄ 38 T, BPI₃₃ 7; *galutinis nusprendimas* BPI₃₃ 1034/1 – *galutinis sprendimas* CI₃₃ 678, BPI₃₃ 855; *melagingas apskundimas* BPI₃₃ 300 S – *melagingas įskundimas* BS₃₄ 68 S, BPI₃₃ 307; *teisėjo pašalinimas* BPI₂₄ 99 – *teisėjo nušalinimas* CTI₃₈ 166, BPI₃₀ 85; *turto įkainavimas* CTI₃₈ 1117 T – *turto įkainojimas*⁶ CTI₃₈ 1000.

Variantų, besiskiriančių tik termino pagrindiniu dėmeniu, kodeksuose taip pat reta. Galima paminėti morfologinius variantus *asmens liudymas* CI₂₈ 2204 – *asmens liudijimas* CI₃₃ 2204. Būta ir nevienodo svetimų žodžių aplietuvavimo, pvz.: *gimimo metrika* CI₃₃ 34 S, CPI_{31V} 1460/7, CTI₃₈ 1623 T – *gimimo metrikai* BS₃₄ 667 T – *gimimo metrikos* CTI₃₈ 1460/7.

Įvairios sinonimų ir variantų eilutės

Dauguma sinonimų ir variantų sudaro poras (prieš tai vardyti beveik tik tokie atvejai), tačiau yra ir ilgesnių eilučių. Jos labai įvairios. Yra atvejų, kai įvairuoja to paties termino ir pagrindinio, ir šalutinio dėmens raiška, pvz.: *vietinis paprotys* CI₃₃ 1184 T – *vietos įprotis* CI₃₃ 1184 T, CTI₃₈ 10/1 T – *vietos paprotys* CI₃₃ 1184 T, CTI₃₈ 10/1 T; *valstybės mokesčiai* CI₃₃ 269, CTI₃₈ 1129 – *valstybės mokesniai* CTI₃₈ 1163 T – *valstybiniai mokesčiai* CTI₃₈ 1150/1. Čia tam pačiam reikalui vartoti 3 sinonimai, bet yra ir ilgesnių eilučių (ypač jei pridėtume dar ir skirtingų šaknų terminus), pvz.:

senėjimo eiga CI₃₃ 1676 S – *įsisenėjimo eigastis* BS₃₄ 68 T – *įsisenė-*

⁶ *Kainoti* ir *kainuoti* skirtumas nusistovėjo nelengvai. 1905 m. J. Jablonskis *kainuoti* taisė į *kainoti*, vėliau keitė į *kaštuoti*, *mokėti*, *atseiti*, o vėdinį *kainoti* teikė reikšme „įvertinti“ (Piročkinas 1986: 84). Nepaisant jo pastangų, *kainuoti* įsigalėjo, tačiau dar ir dabar kartais painiojamas su *kainoti*. P. Skardžiaus nuomone, *kainoti* yra vėlyvas naujadaras, jis visuomenėje nėra populiarus nei kirčiavimu, nei daryba, todėl jo priskiriamas veiksmažodžių su priesaga *-uoti* tipui (1997: 556).

jimo eiga CTI₃₈ 9 T – pasenėjimo eiga CTI₃₈ 692 – senaties eiga CTI₃₈ 161/7 (5 sinonimai);

pirmąsias ieškas CPI_{31C} 38 – pradėtinis ieškinys CPI_{31V} 38, CTI₃₈ 226 – pirmąsias ieškinys CTI₃₈ 39 – pirmutinis ieškinys CTI₃₈ 340 S – pradedantis ieškinys CTI₃₈ 258/2 – pagrindinis ieškinys CTI₃₈ 38 (6 sinonimai).

Dažniausiai po tris ir daugiau sinonimų (ar variantų) atsiranda dėl nenusistovėjusios dvižodžio termino šalutinio dėmens raiškos. Pavyzdžiui, greta šalutiniu dėmeniu einančio daiktavardžio kilmininko vartojami įvairūs būdvardžiai: *administracinė įstaiga* CI₃₃ 531 T, BPI₃₃ 1217 – *administracijos įstaiga* CTI₃₈ 1527 P, BPI₃₃ 239 – *administratyvinė įstaiga* CTI₃₈ 1 T; *lyties santykiai* BS₃₄ 520 S – *lytiniai santykiai* BS₃₄ 517 S – *lytiški santykiai* BS₃₄ 505 R; *rašto sutartis* CI₃₃ 1700 T – *rašytinė sutartis* CI₃₃ 571 – *raštinė sutartis* BPI₃₃ 27 S – *raštiška sutartis* CTI₃₈ 409 T. Kilmininkas ir būdvardžiai (įvardžiuotiniai ar paprastieji) gali būti ir ne tos pačios šaknies, o sinonimų (variantų) gali būti su kiekviena šaknimi, pvz.: *bažnyčios teismas* BPI₃₃ 1013 P – *bažnytinis teismas* CPI_{31V} 45, BS₁₉ 71, BPI₃₃ 218 – *dvasininkų teismas* CTI₃₈ 45 – *dvasinis teismas* CI₃₃ 24, CTI₃₈ 1338, BPI₃₃ 1013 P – *dvasiškas teismas* BS₃₄ 412 T – *dvasiškas teismas* CPI_{31C} 45, CTI₃₈ 86. Esama atveju, kai sinonimiškai vartojami lietuviškas ir skolintas daiktavardis ir iš jų padaryti būdvardžiai: *prekybos teismas* BS₁₉ 600 – *prekybinis teismas* CPI_{31C} CTI₃₈ 28 – *komercijos teismas* CI₂₈ 1238 P, CPI_{31V} 1511 – *komercinis teismas* CI₃₃ 1238 P, CPI_{31V} 28, CTI₃₈ 1400.

Greta daiktavardžio kilmininko ir būdvardžio dar gali būti pavartotas ir dalyvis, pvz.: *pareiškimų aktas* CI₃₃ 1743 – *pareiškiamasis aktas* CI₃₃ 707 – *pareikštinis aktas* CTI₃₈ 438, BS₃₄ 672 S.

Kartais daiktavardžio kilmininkas vartojamas sinonimiškai su įvardžiuotiniais ir paprastaisiais dalyviais (variantais), pvz.: *įgaliojimo raštas* CI₂₈ 922 – *įgaliojamas raštas* CPI_{31V} 448 – *įgaliojamas raštas* CI₃₃ 114, CPI_{31V} 248, BPI₃₃ 44 V; *dovanojimo raštas* CI₃₃ 987 – *dovanų raštas* CI₃₃ 707 – *dovanojamas raštas* CI₃₃ 514 – *dovanojamasis raštas* CI₃₃ 464. Gali skirtis vietoj kilmininko vartojamų dalyvių rūšis, be to, jie gali būti priešdėlėti arba nepriešdėlėti (priešdėliai taip pat skiriasi), pvz.: *nutremtoji vieta* BS₁₉

175 – *tremiamoji vieta* BS₁₉ 65 – *ištrėmimo vieta* BS₃₄ 175; *išrodomasis daiktas* BS₁₉ 159 – *įrodomasis daiktas* BPI₂₄ 356, BPI₃₃ 277 – *įrodymo daiktas* BPI₃₃ 126 T; *kainojamoji komisija* CI₂₈ 713 – *įkainojimo komisija* CI₃₃ 583 – *įkainojamoji komisija* CI₃₃ 713 – *įkainavimo komisija* CTI₃₈ 1117 T.

Gausiai (6) raiškos skirtybių turėjo šis daugiau baudžiamajai teisei aktualus terminas: *nusikalstas darbas* BPI₂₄ 6 – *nusikaltasis darbas* BPI₂₄ 15 – *nusikalstamasai darbas* BPI₂₄ 12 – *nusikalstamasis darbas* CI₃₃ 964 1 PS, BS₁₉ 2, BPI₂₄ 21, BPI₃₃ 6 – *nusikalstamas darbas* CI₃₃ 50, CPI_{31V} 5, BS₃₄ 1 S, BPI₃₀ 6 – *nusikaltimo darbas* BS₃₄ 39 T. Čia taip pat daiktavardžio kilmininkas konkuruoja su skirtingos rūšies ir formos dalyviais. Dabar šiuos terminus atitinka tiesiog *nusikaltimas* arba *nusikalstama veika*.

Bene pačios ilgiausios sinonimų eilutės yra dvi – jas sudaro net 7 (a) ir 8 (b) sinonimai (ir variantai). Konkuruoja daiktavardžio kilmininkas, dalyviai ir būdvardžiai (yra ir priešdėlių skirtumų), pvz.:

a) *rašto išrodymas* BS₁₉ 159 – *raštinis įrodymas* CI₃₃ 2054 S, BPI₃₃ 368 – *raštiškas išrodymas* BS₃₄ 507 T – *raštiškas įrodymas* CI₃₃ 1003 T, CTI₃₈ 101/1 T – *rašytas įrodymas* CPI_{31C} 57, CTI₃₈ 438 – *rašytasis įrodymas* CPI_{31C} 105, CTI₃₈ 438 – *rašytinis įrodymas* CI₃₃ 1003 S, CPI_{31V} 57, CTI₃₈ 57;

b) *sutvirtintasis aktas* BS₁₉ 674 – *įtvirtinimo aktas* CI₂₈ 922 – *įtvirtinamas aktas* CI₂₈ 707 – *sutvirtinamasai aktas* CI₂₈ 1424 – *tvirtinis aktas* CI₃₃ 699 T, CTI₃₈ 109 – *tvirtybinis*⁷ *aktas* CI₃₃ 707 – *tvirtintinis aktas* BS₃₄ 440 R – *įtvirtinantis aktas* CTI₃₈ 1364 S.

Beje, pirmoje eilutėje yra bene vienintelis daiktavardžio kilmininko ir būdvardžio su *-iškas*, *-a* sinoniminio vartojimo atvejis (*rašto*, *raštiškas*). Dabartinėje teisėje termino dėmeniu dažniausiai eina būdvardis *rašytinis*.

Yra ir grupelė terminų, kurių skiriasi ne dėmenimis einantys dalyviai, o daiktavardžio kilmininkai (greta dalyvių), pvz.: *įkeitimo ak-*

⁷ *Tvirtybė* anuomet, matyt, buvo suprantama kaip tam tikras patvirtintas dokumentas, plačiau žr. Umbrasas 2003: 78–79.

tas CI₃₃ 1630, CPI_{31V} 161/7, CTI₃₈ 1129 – *įkeičiamasis aktas* BS₃₄ 577 S – *įkaito aktas* CI₃₃ 1644 S, CTI₃₈ 1168; *įkeitimo sutartis* CI₃₃ 1554 S, BS₃₄ 593 R, BPI₃₃ 27 S – *įkeičiamoji sutartis* BS₃₄ 577 S – *įkaito sutartis* CTI₃₈ 1514; *ieškinio reikalavimas* CTI₃₈ 138 – *ieško reikalavimas* CPI_{31C} 138 – *ieškomasis reikalavimas* CPI_{31V} 138; *ieškovo prašymas* CPI_{31C} 53 – *ieškinio prašymas* CPI_{31V} 197, CTI₃₈ 51 – *ieško prašymas* CPI_{31C} 51, CTI₃₈ 258 S – *ieškomasis prašymas* CPI_{31V} 51, CPI_{31C} 200/5, CTI₃₈ 54/2. Čia minėtina ir *atstovavimo teisė* CI₃₃ 1127 T – *atstojimo teisė* CI₃₃ 156 – *atstojamoji teisė* CI₃₃ 1123.

Kai kurios sinonimų ir variantų eilutės be kilmininko. Vartojami tik skirtingi būdvardžiai ir dalyviai, pvz.: *atsakoma priežiūra* BS₁₉ 39 – *atsakominga priežiūra* BPI₂₄ 88 – *atsakinga priežiūra* BS₃₄ 39, BPI₃₃ 77/1; *rašytinis aktas* CI₃₃ 711, BPI₃₃ 158 S – *raštinis aktas* CI₃₃ 993 S – *rašytas aktas* CTI₃₈ 456 – *rašytasis aktas* CTI₃₈ 409 S. Pasitaiko ir vien tik būdvardžių (įvardžiuotinių ir paprastųjų). Ta pačia reikšme pavartojama sinonimų su kitos šaknies būdvardžiais, pvz.: *solidari atsakomybė* CI₃₃ 1548 T – *solidarinė atsakomybė* CI₃₃ 684 S, BPI₃₃ 195 – *bendra atsakomybė* BS₃₄ 627 T – *solidarė atsakomybė* CTI₃₈ 112 T; *baudžiamoji byla* CI₃₃ 695/25, CPI_{31C} 200/4, CTI₃₈ 5, BS₁₉ 165, BPI₃₃ 3 – *baudžiama byla* BS₃₄ 156 S – *kriminalinė byla* CPI_{31V} 200/4, CTI₃₈ 200/4, BS₃₄ 157 T; *teisėtinis įpėdinis* CPI_{31V} 1352 – *įstatymiškas įpėdinis* CI₃₃ 1066 PT – *įstatymiškasis įpėdinis* CI₃₃ 1066 PT – *įstatyminis įpėdinis* CI₃₃ 1068/2 S, CTI₃₈ 1352. Beje, panašiuose junginiuose žodį *įstatymiškas* J. Jablonskis taisė į *įstatyminis*, *teisėtas* (1936: 223–224).

Apibendrinamosios išvados

1918–1940 m. kodeksuose teisės terminų sinonimų ir variantų būta įvairių. Teisės terminija tuo metu buvo kuriama, o daryti tai sekėsi nelengvai. Nusistovėjusių terminų beveik neturėta, todėl kodeksų vertėjai (primintina, kad visi kodeksai yra verstiniai) vartojo tokius terminus, kurie jiems atrodė tinkamesni. Vertėjų ir redaktorių terminologinė kvalifikacija buvo nepakankama. Neatmestina galimybė, kad kai kurie sinonimai vartoti sąmoningai – tiesiog stilistiniais sumeti-

mais (gal ir terminais nelaikyti). Nemažos dalies čia pateiktų dvižodžių junginių (terminų) sinonimiškumas kalboje yra natūralus – tai leidžia didelės sinoniminės lietuvių kalbos žodžių junginių šalutinių dėmenų raiškos galimybės. Beveik visi aptarti junginiai formaliai yra taisyklingi, nors dabarties akimis kai kurie atrodo neįprastai. Anuometinio jų vartojimo motyvus dabar sunku numanyti, kartais aiškių motyvų gal nė nebuvo. Būtent tiriamuoju laikotarpiu radosi kai kurių teisės terminų vartojimo tradicija. Nevykę (ar atsitiktiniai) sinonimai ir variantai pamažu buvo šalinami. Dabar terminijoje rūšinei ypatybei įvardyti dažniausiai vartojamos įvardžiutinės būdvardžių ir dalyvių formos, linkstama taisyti būdvardžius su priesaga *-inis*, *-ė*, jei junginiuose vietoj jų galima pasakyti daiktavardžio kilmininką, būdvardžiai dažniau daromi su priesaga *-inis*, *-ė*, o ne *-iškas*, *-a*, vengiam *-alinis*, *-arinis*, *-yvinis* tipo tarptautinių būdvardžių, nusistovėjo aplietuvavimo principai ir kt. To meto terminų nesutapimas su šiandieniniais nebūtinai rodo ankstesniųjų netaisyklingumą ar kitokį ydinumą. Tiesiog matyti, kad ne visada iš karto sekėsi sukurti tikslus, sistemiškus terminus. Kita vertus, kartais be reikalo vėlesniuose vertimuose buvo kuriami nauji terminai, tyčia ar per nepasisiūrėjimą nepaisant jau anksčiau sukurtų.

Teisės terminų vienodumo anuomet siekta nepakankamai, tačiau nesant teisės terminų žodyno (jį rengti bandyta, bet dėl nežinomų priežasčių nebaigta) terminų variantai ir sinonimai anuometiniuose kodeksuose buvo neišvengiami. Valstybė oficialiais vertimais nepasirūpino, o neoficialių vertimų (tokiais laikyti visi) derinti vienus su kitais nebuvo privaloma. Nenuoseklus terminų vartojimo tame pačiame vertime taip pat buvo. Tai redagavimo trūkumai. Kita vertus, kodeksų tekstai ir priedai (o nemažai sinonimų paimta būtent iš pastarųjų) dažnai buvo tvarkomi skirtingų asmenų, imami iš įvairių šaltinių. Neverstiniai priedai (pavyzdžiui, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai) dažnai sąmoningai buvo paliekami tokie, kokie yra, o jų terminija ne visada sutapo su kodekso tekste vartojama.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI (KODEKSAI)

BPI₂₄ – *Baudžiamojo proceso įstatymas*. Red. A. Kriščiukaitis. – *Teisė* 6–10 [priedas], Kaunas, 1924–1926.

- BPI₃₀ – *Baudžiamojo proceso įstatymas*. J. Byla, Kaunas, 1930.
- BPI₃₃ – *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos Krašto baudžiamojo proceso teisę*. Red. M. Kavolis, Kaunas, 1933.
- BS₁₉ – *Baudžiamasis statutas*, Kaunas, 1919 // *Baudžiamieji įstatymai*, Kaunas, 1919.
- BS₃₁ – *Baudžiamasis statutas: su papildymais*. K. Jablonskis, 2 leid., Kaunas, 1930.
- BS₃₄ – *Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų*, Kaunas, 1934.
- CI₂₈ – *Civiliniai įstatymai: Įst. Rink. X t. 1 d.: Vertimas*.
- CI₃₃ – Šalkauskis K. *Civiliniai įstatymai: X tomo 1 dalis*, Kaunas, 1933.
- CPI_{31C} – *Civilinio proceso įstatymas*. Sulietuvino M. Čepas, Kaunas, 1931.
- CPI_{31V} – *Civilinio proceso įstatymas su pridedamaisiais įstatymais ir su dalykine rodykle-žodyne*liu. Spaudai paruošė J. Viskanta, Kaunas, 1931.
- CTI₃₈ – *Civilinės teisės įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su Vyr. Tribunolo bei Rusų Senato aiškinimais*. Red. Č. Butkys, Kaunas, 1938⁸.

LITERATŪRA IR PAPILDOMI ŠALTINIAI

- Ambrasas S. 2003: Būdvardžių su priesagomis *-ingas (-a)*, *-inis (-ė)* ir *-iškas (-a)* istoriniai ryšiai. – *Baltistica* 37 (1) (2002), 2003, 17–22.
- Gaivenis K., Keinys St. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
- Jablonskis J. 1935: *Jablonskio raštai* 4, Kaunas.
- Jablonskis J. 1936: *Jablonskio raštai* 5, Kaunas.
- Keinys St. 1974: Terminų sinonimijos klausimu. – *Leksikos ir sintaksės klausimai*, Šiauliai, 44–50.
- Keinys St. 2002: Maironis ir mūsų literatūros mokslo terminologija. – *Terminologija* 9, 26–54.
- KKP 1998: *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Parengė P. Kniūkšta, Vilnius.
- Klimavičius J. 1975: Tarptautinių ir lietuviškų terminų sinonimija terminografijoje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 16. *Lietuvių terminologija*, 91–123.
- KPP 1976: *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė A. Pupkis, Vilnius.

⁸ Kad būtų patogiau rasti terminą, šalia kodekso santrumpos nurodomas ne puslapis, o straipsnio numeris. Nemažai terminų paimta iš straipsnių priedų, kuriuose pateikiami komentarai. Tada greta straipsnio numerio dar rašoma ir raidė, kuri reiškia priedo tipą: T – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimas, S – Rusijos Senato sprendimas, R – kodekso redakcinės komisijos komentaras, V – kitas įstatymas, P – visi kiti priedai, įskaitant ir buvusius originale. Kai kurie terminai paimti iš postraipsnių. Tada šalia straipsnio numerio po įstrižo brūkšnio rašomas dar ir postraipsnio numeris.

- KPP 1985: *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė A. Pupkis, Vilnius.
- Lyberis A. 2002: *Sinonimų žodynas*, 2 leid., Vilnius.
- LKKK 1998: *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. Sudarė R. Dobelienė, Vilnius.
- LVT 1996: *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16–1940.VI.15)*. Parengė V. Andriulis, R. Mockevičius, V. Valeckaitė, Vilnius.
- Moschitz-Hagspiel B. 1994: *Die Sowjetische Schule der Terminologie (1931–1991)*, Wien.
- Pikčilingis J. 1988: *Sinonimika. Kalbos figūros*, Kaunas.
- Piročkinas A. 1986: *Jono Jablonskio kalbos taisyms*, Kaunas.
- Skardžius P. 1997: *Rinkiniai raštai 2*, Vilnius.
- TT 1992: *Terminologijos taisyms*. Parengė K. Gaivenis, A. Kaulakienė, St. Keinys, J. Klimavičius, Vilnius.
- Umbrašas A. 2003: Teisės terminijos kaita 1918–1940 m. Lietuvoje veikusio civilinio kodekso vertimuose. – *Terminologija* 10, 55–83.
- Vaskelienė J. 2000: *Darybiniai sinonimai*, Šiauliai.
- Молодец В. Н. 1983: Некоторые проблемы терминологической синонимии. – *Термин и слово*, Горький, 11–21.

SYNONYMS AND VARIANTS OF CONJUGATE TWO-WORD TERMS OF LAW IN LITHUANIAN LEGAL CODES OF 1918–1940

Summary

This article analyses terms of law from the Codes, which were translated into Lithuanian from Russian and were in force in 1918–1940. The analysis shows that two-word terms of law had a lot of synonyms and variants. The most frequent were synonymic and variant terms with the same root, therefore the decision was taken to show the predominant types of their expression. The most typical variants of terms are terms with simple or pronominal forms of adjectives and participles. The most typical synonyms are terms with subordinate elements in a genitive of a noun or an adjective with the suffix *-inis*, *-ė*.

The abundance of synonyms and variants shows that terminology of law was in the process of creation at that time and this process was not easy. There were hardly any well-established terms, therefore translators of the Codes used terms they thought were most suitable. Precise, systemic terms, which met needs of the users, were made not from the first attempt. On the other hand, in later translations of the Codes new terms were sometimes created needlessly, when the existing terms were deliberately or accidentally ignored. The material shows that there were not enough attempts to achieve uniformity in the terms of law.

Alvydas UMBRASAS
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas Alvydas@lki.lt

Gauta 2004-11-08